

Дошљак

Постоји израз који означава нешто грубо, оштро, назубљено и поломљено – човека скршеног као што је дрво скршено: шкрмпот. Подсећа на рушевине на дну језера или мора надомак обале на које се може насукати брод и пробушити корито. То је стварно жаргонски израз. И звучи искарикирано, раштимовано као језиви клоун у филму страве и ужаса. Шкргут.

Имамо много таквих подводних рушевина, рушевина људи и односа из свих историјских периода. Леже на дну, неједнаком, а када се вода спусти поново оживе макар тим својим језивим дејством. Вода се заиста повремено спушта што је заиста необично и свакоме неочекивано.

У једном забаченом селу надомак Ђавоље вароши, у пределу митова и магловитих предања као што је оно о окамењеним сватовима, четврта генерација некадашње кажњеничке колоније ради у руднику, трага за уранским рудама. Таква су времена, наставак претходних необичних времена кад је решено да се кажњеници издвајају из друштва у насеља по напуштеним планинским селима. Руде за којима је у свету потражња велика постале су оно што се и овде највише тражи. Сателитским осматрањем утврђено је да старе јаме саских рудника из времена краља Уроша, из тринаестог века, садрже и неке од данас најцењенијих руда – оне из којих се могу добити радиоактивне материје.

Саси су дошли, неки кажу, после монголске најезде напуштајући своја аутономна насеља у Словачкој и Трансилванији, док други наводе да су се у ове крајеве населили на позив краља Уроша, доносећи своја велика рударска знања, да овде допринесу процвату рударства, металургије, и уопште, благостању рашке земље Србије. О њима је остао помен у повељама краљевским и дубровачке општине. Напустили су тај крај у првој половини XV века.

Стари рудници, па и овај уз некадашњу кажњеничку колонију, посебно су претходно обрађени, пре него што ће се приступити експлоатацији уранских руда. Довођени су плаћени радници из околних земаља, као некад Саси, по група одавде-оданде, да не штрче од околног становништва: и људи се преливају, по својим културним и другим одликама, из једне земље у другу, као сав живи свет. Иако се о томе доста водило рачуна, примећено је да у близини колоније има нових људи. Није се говорило ништа.

У рудницима, дакле, већ постоје ти претходно прокопани ходници (према давно прихваћеном обичају да све има свој назив на енглеском, њихов посрбљени назив гласио је *предиз*, како се понекад могло чути ван те средине иако свет напољу није знао шта тај израз тачно значи); њихове рачве су камуфлиране преградама које носе читаве слојеве камена и земље. Предрадници рударе воде путањама према предвиђеном програму, и они копају као кртице, на слепо, док одједном нека преграда не буде дигнута и укаже се нови ходник. Онда се сви обрадују и с новим еланом крену у новом правцу, убеђени да ће овај пут наћи драгоцену руду.

Међу рударе се увукао један споредан мушки лик, полудели археолог, и сам сличан каквом шкрмпоту. Давно опчињен легендама о вампирима, домаћим и трансилванским, разноразним фантомима, барокним и осталим, *Тамним вилајетом* чија је Ђавоља варош изгледала слика и прилика, приликом једне туристичке посете остао је под утиском легенде о ђаволу који је помутио разум људима и о вили која је наишавши на недоличне сватове на путу за цркву где је требало да венчају брата и сестру, љубавнике, да заштити честито становништво и јавни морал, својом молитвом учинила да се сви сватови окамене и да остану такви заувек. Високи, усамљени и сабласни. Земљане куле сред уклетих зловарних јаруга некад проносе злослутне звуке заробљеног ветра.

Археолог је био нескладна мешавина различитих култура и схватања, на самом прагу средњих година једног несређеног живота на раскрсници маште, науке и стварног света, горњег и доњег. Звао се Раскован. Доста се бавио историјом, по природи своје професије. Увек одлично обезбеђен и са главом у облацима, био је ипак довољно савестан научник, и довољно амбициозан да схвати да ће му живот проћи ни у шта. Сад је мислио да је на трагу великог открића, да ће се иза неке од преграда одједном избити на подземно језеро, заборављени град или бар гробницу,

саску оставу са златом. Видео је како подземни свет изгледа у Румунији, па и на Ртњу. Уосталом, сваки дан се проналазе давно нестали светови. Решио је да се и сам укључи, и то овде: *ђавоља вода*, Црвено врело и Жути поток, Царичин град, Бранкова кула, вртело му се у глави од могућности које су се његовом духовном оку указивале и откривале – из праисторије, из римских времена, из средњег века, из доба када су Турци разградили манастир Свете Богородице па им је оно што су сами од његовог камена изградили вода однела.

Раскован се појављивао и нестајао, у колонији нико није могао да схвати како је себи обезбедио такав статус. Нису се њим много бавили, имали су пуне руке посла у предигу. Пошто ништа међу људима не може стварно остати тајна, и Раскован је преко својих контаката у стручним круговима сазнао за радове у околини Ђавоље вароши и за предиг. Био је решен да, ако има ичега вредног под земљом у том суморном крају, он буде тај који ће то пронаћи: има још вилинских послова. Осећао се помало вилењаком и сам.

- Мрачна рука смрти која сеже из дубине прошлости и све нас мами и хладноћом дира... нека велика рана, страшан губитак енергије... - говорио је себи у браду седећи пред ватром упаљеном у великом тучаном казану пред улазом у камену кућу коју је добио на употребу: све су куће у колонији биле од камена.

- Са што мање енергије постићи што више, је л' то? – упита млађи човек, предрадник, нагињући се да боље чује. – Као у љутњи? И не знате како сте нешто постигли.

- Не, не то, - рече археолог, - није ствар љутње. Није ствар у љутњи, хоћу да кажем. Јаче вуче ако човек не верује у Бога. Знате да се каже „убили су бога у њима“?

- О чему говорите у ствари? – упита млађи човек. – О нашем руднику? Људи се жале?

- Ма, не. Не, сигурно. Говорим уопште, о нама свима и о нашој судбини. Како никад нема довољно времена и енергије да се постигне нешто трајно и стварно вредно, нешто што ће сви хтети да бране. Нешто што неће нестати већ у следећој генерацији. Овако, прибегава се лукавствима и подлостима, кукавичлук и глупост цветају. Мама их хладна рука смрти, - додаде као да је то објашњење. – Опште незнађе и бесперспективност...

- А шта ви у ствари овде тражите, господине... Како вам је име, заборавио сам. Имам записано, на списку сте. Ви нисте кажњеник. Хоћу да кажем, нисте овдашњи, шкрмпот? Ми се и данас називамо кажњеницима иако то нисмо. Знате шта је шкрмпот?

- А, да, јесам, шкрмпот јесам, како да не. Нисам овдашњи, додуше, него дошљак, досељеник. А презивам се Раскован.

- Раскован. Ја сам Ђорђевић. Предрадник, рударски инжењер, иначе.

Ђутали су.

- А одакле сте? Зашто сте дошли? Из Београда?

- Из Београда, јесам, тамо сам најдуже живео, а пре тога на разним странама, од детињства. Дошао сам, ја сам археолог, то знате, јер сам чуо за предиг, и чуо сам, мада је то тајно, и претпоставка, чуо сам у стручним круговима да постоји могућност да се допре до саске оставе за коју се претпоставља да мора постојати негде у рудничкој јами, и да ће у њој бити пронађена *Књига уздисаја*, или Плава књига, како је још зову.

- Плава књига? А шта би то требало да буде? Нешто вредно?

- Мислим да у то не може бити сумње, све што би се нашло на једном таквом месту било би вредно. Што се ове књиге тиче, о њој постоји податак да садржи приказ повратка душа умрлих у *предживотно стање*, после смрти, повратак источнику обрнутим смером, путем којим су прошли синови Божији пролазећи кроз сфере, онда када су очарани кћерима човјечијим остали на Земљи сваки засновавши с њима брак и породицу.

- А како сте то добили? – упита Ђорђевић. – Баш ме занима.

- Нисам ја добио, - рече Раскован, - Саси су одавде нестали, отишли а да се не зна зашто, доста нагло, у петнаестом веку. И Брсково су напустили. Колико сам чуо, из стручних кругова, из *нашег* цеха, - насмеја се желећи да одобровољи млађег човека, - у Швајцарској постоји траг о њиховом боравку овде у нашим крајевима. Постоје делови *Књиге уздисаја*, неколико листова, и сматра се да је остатак вероватно тамо где је био и када су листови из књиге извучени. Била је нека велика несрећа, рудари су били затрпани и дане су провели у подземним ходницима. Изгледа да су се неки извукли – бар један, сигурно, тај који је изнео тих неколико пергамената.

Ђорђевић је слушао немо, без неког нарочитог израза. Добио је посебно задужење да брине о овом човеку, новом члану колоније, привременом, надао се. Биле су потегнуте везе са највиших места да буде примљен, као први нови колониста. Знао је да ће то бити нешто нечувено.

- Добро, ако наиђемо на нешто, зваћемо вас. Не брините, ви сте једини археолог у нашој колонији. Нећете ништа пропустити.

Када се распиташе за Плаву књигу код надстојника Цркве Свете Петке - у чију је парохију спадала и њихова удаљена колонија, од њега је после консултације са вишима из цркве стигао одговор да се код нас за такву књигу не зна а да је судећи по садржају реч о јеретичкој књизи, те да за цркву такав налаз не би био посебно вредан.

У Музеју у Прокупљу, коме се управа колоније обратила затим, такође нису знали за поменућу књигу али су сматрали да би њено налажење битно допринело разумевању историје тога краја и било заиста драгоцен илустрација културних мешања која леже у подлози свих наших необичних историјских околности.

После неког, не дугог времена, међу рударима а и у самој колонији рашчуло се да је Раскован дошао с посебним циљем, да тражи нешто, да би то могло бити вредно и да треба извидети ко ће од тога имати користи. После почетне збуњености, сви су у колонији, можда баш у исто време, дошли на помисао да би могли бити изиграни уколико се не потруде да сазнају ко стоји иза Раскована и какве су му намере. Почели су разговори о Сасима, о историји, затим се прешло и на историју колоније. Разговарајући тако, дошли су до закључка да је време њиховог проклетства прошло, да су њихове породичне казне одслужене, да су изнели своју стигму. Променила су се времена, не једном за ових неколико генерација, а њихова колонија је остала забачена каква је била, и заборављена од света. Још су се међусобно звали шкрмпотима, па и кажњеницима, иако су то све били греси стари неколико генерација. Сама појава Раскованова сведочила је о њиховој слободи.

Дотад су обитаваоци колоније били као слепци: битно је само оно што може да се верификује, скоро само оно што може да се опипа. Копали су у окну као кртице, у правцу који им се покаже, открије се кад се отвори предиг. То је увек било таман кад притисак постане неиздржив, кад се сваки осећај смисла толиког труда и напора изгуби, кад се схвати да тешко раде за мале награде, оскудне налазе и мале

паре. Одушевљење новим предигом је увек велико, увек се враћа нада у нову будућност, враћа се радост у њихове куће, а и награде буду нешто веће. Тај нови полет не потраје увек исто, али увек ишчили, као облак на врелом летњем небу. У колонији се наслућивало очајање, баш некако у доба пред наилазак археолога, Раскована.

Затим је опет постало јасно да вест није ни сама та новосхваћена слобода, иако је било узбудљиво заносити се њом, и таквом, непроглашеном. Постало је јасно да ту постоји и нешто више, да се сад и од њих нешто може одузети, да се, ето, очекују велика открића а да њима нико ништа не говори, све тече као и досад. Требало би да и њихово право постоји ако су казну одслужили. Стварно, нису ни имали шта одслужити, нису они били прави кажњеници, већ њихови преци. Они нису били ни оптужени ни осуђени, били су, дакле, слободни све време: како они ту своју слободу нису осећали, како нису ни помислили да се својом слободом послуже?

Један од колониста по имену Злоковар, из једне од најстаријих породица, са именом које им је остало од претка из оних, а можда и из вилинских времена, решио је због ове нове неправде, због уљеза који ће однети њихову славу, можда и благо, да се сад освети за све претрпљене патње и понижења недужних чланова своје породице, страдалника, жртава безакоња и бахатости једне хладне администрације. Закон којим су они као колонија основани давно је изашао из употребе. Били су, стварно, заборављени: шкрмпоти. Грозни и смешни. Излишни, преживели.

Злоковар је направио план. Сетиће се они свих прошлих епоха, свих авети и фантома. Решио је да уз помоћ неколико поузданих другова набави експлозив, да сруши предиг, да се домогне онога што се нађе, ако ту ичега и има: руда није довољно богата, то је јасно, мора бити да се тражи нешто друго. Злоковар није био рударски инжењер нити научник, није знао довољно о уранским рудама, а предиг је ионако сматрао резултатом издаје, и то на једном од највиших нивоа: шта су они мислили, да рудари неће схватити да копају по предигу? Да нико неће схватити? Шта то уопште значи? Припрема се спремиште за нуклеарни отпад? У колонији, сумња је осуда.

Раскован се нашао затрпан са још неколико рудара. Таман је био успео да добије дозволу да се и сам спусти у јаму, да учествује у радовима: предиг је постао његова опсесија. Пустили су га после кратке обуке, и уз посебан надзор самог предрадника инж. Ђорђића. Рудари су били неповерљиви али нису стављали примедбе.

То се десило трећег дана, одмах по уласку у предиг. Одједном је нешто пукло и све се разлетело уз блесак.

Раскован је лежао онесвешћен и није знао за себе сатима. И други око њега су лежали исто тако без свести. Ипак, тих неколико људи у тој једној просторији, ако се то тако може назвати, у том тесном простору у новом краку предига где су се нашли одсечени после експлозије, сањало је исти сан.

Били су то паклени призори: сви су растопљени у заједничком гелу, као без коже, глатки, слузави. Клизе једни поред других, преко других, испод других, лако, без отпора. Ипак, не покрећу се много јер не желе да ризикују да се нађу на површини, на ваздуху, без огртача – без коже. Кожу су оставили (згуљена је) на уласку у окно. Слепи су. Ако се деси да уљез залута међу њих, одмах га открију јер се он креће слободно, и грубо, по њиховом осећају за ствари, без страха од површине и од хладноће ваздуха. Њихова слузница, опет, на ваздуху хлапи и исуши се брзо. Затим пуца и крвари. Онда добију кору. Ако треба да се врате међу своје, морају ту кору мазати помастима и миришљавим уљима да им због миомириса опросте за ту новостечену предност. А сада је уљез међу њима и тражи... тражи...

Раскован се трже и разбуди се одједном сасвим. Радио апарат је испуштао гласне сигнале, црвена лампица се палила и гасила у мраку. И други су почели да се буде, гледали су око себе ошамућено под испрекиданим црвеним светлом. Изгледало је да нико није озбиљније повређен. Лакше опекотине, посекотине и убоји. Имали су среће.

Убрзо су, не обраћајући још увек пажњу на сигнале радио апарата, после узвика, чуђења и узајамног прегледања, установили да њихове рударске лампе раде. Пошто је утврђено да могу, дакле, да се крећу по доступном делу предига и да траже излаз брзо је успостављена и веза са канцеларијом рудника, имали су уз радио и сву

другу потребну опрему - на себи или ту негде, разбацану. Горе су били одушевљени: прошло је неколико сати од експлозије, није се знало да ли има преживелих.

Инжењер Ђорђевић је одмах у своје руке узео организацију изнутра: споразумели су се да треба штедети батерије лампи, радија и телефона, воду и своју снагу док не стигне спасилачка екипа. Не треба много ни да се крећу да не проузрокују ново обрушавање земље у окну.

Нису ипак могли а да не крену у испитивање своје околине, тог скученог простора неправилног облика чије су зидове чиниле хрпе и брда камена и земље. После неколико сати разгледања, бесциљног испитивања и одмарања, још увек у шоку од свега што их је снашло, и уз болове од повреда, разиђоше се по угловима да сачекају помоћ. Било је загушљиво. Неки су поново заспали, други само лежали штедећи снагу или разговарали о могућностима спасавања код оваквих несрећа и о својим изгледима. Раскован је био препуштен себи.

Лежећи тако полузаваљен, ослоњен на земљу иза својих леђа, прелазео је погледом преко тамног простора пуног сенки који се пружао пред њим, уздизао се као разломљен зид и продужавао иза нове хрпе земље и камења. Сасвим случајно искоса запази једну танку преграду од земљом засутог грања и иза ње нешто: необичан облик вирио је из хрпе. Он се полако придиже и довуче се до преграде да баци поглед иза. Погледавши боље, схвати да је то човек, не нико из њихове групе, сви су били на броју, неки човек – остаци неког човека, исправи се посматрајући иструлелу одећу непрепознатљиве боје. Мумија! Лице је било црно и глатко и руке на тканини такође. Преко груди му је стајала мала кожна торба као војничка. Све овде-онде засуто земљом.

- Овамо, погледајте! – узвикну. - Дођите да ми помогнете, овде има нечега! – Није знао како да назове оно што види, није хтео да их плаши.

Сви поустајаше, Ђорђевић први. Окупише се око Раскована да виде шта је нашао. Неколико лампи је бацало светло на мртво лице. Експлозија је открила непознат гроб – случајан, рекло би се: тако им је свима изгледало. Тело је било прекривено полуисцепаном трулом тканином а и мала торба је била сва тамна, исушена и искривљена. Једна страна је била расцепљена, могло је бити нечега унутра. Још увек у шоку од онога што је њих задесило, рукама одгрнуше заосталу земљу. Посматрали су тело пред собом с научничком пажњом. Раскован, не могавши

да одоли професионалној радозналости, сигуран да ће сати протећи док спасиоци стигну до њих, пружи руку и опрезно, лагано и с великим трудом из торбе извуче најпре нешто што је могло бити и двопек у целофанском пакету, сасвим поцрнелом, а затим и једну књигу натрулих плесnivих корица. Зачудио се мало тој површини, кожа торбе је била сасвим сува. Размислиће о томе касније. Сад се посветио овом необичном налазу. Посматрао је књигу у својој руци сећајући се како је желео да нађе Плаву књигу, како је велики труд уложио да до овог тренутка дође, само, шта ли је ово, каква је ово књига? *Плава књига* сигурно није.

Ђорђевић је стајао поред њега, без даха ишчекујући са свима осталима да Раскован коначно отвори корице и да се види шта је то. Кад их је најзад опрезно отворио, у страху да му се у руци не распадне и да се књига не распе у прах, видеше сви, на своје немало изненађење, да је то књига *Дисових Песама*, једно издање Српске књижевне задруге из 1939. године.

- Мину све што беше, хтеде бити икад.
Тама се увуче у идеју снова:
Раскошније смрти нисам глед'о никад.
Имао сам и ја веселих часова.

Ђорђевић најпре ућута, затим рече мукло: - *Јутарња идила*, Дисова.

Раскован је ћутао, потресен. И сви други су ћутали.

Није прошло заиста много времена а спасиоци стигоше до дела јаме и предига у коме су били срећни рудари. Сав свет у колонији био је веома изненађен налазом из подземља старог рудника. Књига *Дисових Песама* била је посебно заштићена, Раскован се за све побринуо, и послата на конзервацију у Прокупље. Земни остаци незнаног покојника опојани су у Цркви Свете Петке и послати у одговарајућу судскомедицинску установу; припремљено му је ипак и место на локалном гробљу. Никад се није сазнало ко је био покојник, нигде није пронађен никакав траг о мистериозном нестанку неког од житеља тога краја у периоду после 1939. године. Колонија тад још није била основана.

Злоковар је касније нестао, отишао је из колоније а да нико никад није посумњао у њега као виновника несреће у руднику. Његови саучесници су остали још неко време иза њега, затим су се и они разишли, ко на коју страну. Слобода. Неки кажу да слобода збуњује.

Сprovedена је истрага о несрећи у руднику, наравно. Шта је изазвало експлозију у јами? Метан. Ко је за то одговоран? Не знамо. То није знала ни комисија.

Нагађања о идентитету љубитеља Дисове поезије постала су права друштвена игра у колонији. Ко се могао скривати у подземним ходницима Саских рудника и зашто? То је још увек тешко замислити.

Бојана Николетић
ШЕСТОРНА СТАЦИЈА
Privaut 2019

Постављено на Страну 21 веб-сајта Приваут Излог 24. јуна 2017, пошто је одломак ове кратке приче био објављен у зборнику Књига уздисаја (циклус *Плаве мисли*), СКОР Нови Сад 2017, приређеном поводом стогодишњице Владислава Петковића Диса, уз радове стотинак аутора из неколико земаља.